

Balogi Barbara, Gál Éva, Dusa Ágnes Réka, Sörös Anett

CSOPORTOK ÉS KULTÚRÁK – ÉLMÉLETI MEGALAPOZÁS

Bevezetés

A hétköznapi élet során használatos kultúra fogalma sokkal szűkebb, mint ahogyan a társadalomtudományok értelmezik. A **kultúra** fogalmába nemcsak a művészi alkotások tartoznak bele, hanem minden emberi termék a kultúra része. A kultúra részei a tárgyak, a tudás, a normák és értékek. Ennek megfelelően a kultúra folyamatosan változik: mind horizontálisan (az idő mentén), mind vertikálisan (az egyes társadalmi rétegek és csoportok mentén).

A kutatók a különböző korokban így eltérően értelmezték a fogalmat – próbálták folyamatosan bővíteni, illetve pontosítani. A 80-as években Agárdi Péter rámutatott, hogy az az értelmezés, mely szerint kultúrán a szellemi élet értékeit, a műveltséget és a különböző alkotásokat értik, pontatlan és szűkös (Agárdi 1986). Vitányi Iván is erre a megállapításra jutott, így a következőképpen alkotta meg a kultúra némiképp egzaktabb, kétdimenziós definícióját: „a kultúra részben dolgokból (objektívációkból, értékekből), részben e dolgokkal kapcsolatos tevékenységekből (magatartásformákból, viselkedésmintákból) áll, mindig egyszerre mindkettőből” (Vitányi 1981). A kultúra konceptualizálása – a fogalom összetettsége miatt – húsz év elteltével sem vált egységessé, mindenki által elfogadottá. A definíció a társadalmi változások miatt folyamatosan bővült és differenciálódott, így a kutatók a meghatározás során egyre inkább összetevőinek tematizálása felé mozdultak el. Raymond Williams a kultúra meghatározásának három fajtáját különíti el. Eszerint létezik egy „eszményi” meghatározás, mely a kultúrát olyan folyamatnak tekinti, melynek során az emberiség a tökéletesedés felé halad. „E meghatározás alapján a kultúra elemzése lényegében azokat az értékeket igyekszik felfedezni az emberek életében és műveiben, amelyek feltehetően időtlen rendet alkotnak, vagy folyamatosan az egyetemes emberi létezésre vonatkoznak”. A második a „dokumentumként” való értelmezés, amely kultúrának nevezi az emberi értelem vagy képzelet minden olyan művét, amelyek részletesen rögzítik a gondolatok és tapasztalatok összességét. A harmadik meghatározás „társadalmi”, mely a kultúrát sajátos életmódként értelmezi, amely „bi-

zonyos jelentéseket és értékeket fejez ki – nemcsak a művészetben és a tudományban, hanem az intézményekben és a mindennapi viselkedésben is” (Williams 2003). Andorka meghatározása pedig már rövid és lényegre törő: „A kultúra a külső környezethez való alkalmazkodás eszköze. Anyagi, kognitív és normatív elemekből áll, vagyis tárgyakból, tudásból, továbbá értékekből, normákból” (Andorka 2006).

1. A kultúra értelmezési dimenziói**1.1. Tömegkultúra kontra magaskultúra**

Napjaink kultúra-értelmezésének vizsgálatakor megkerülhetetlen a **tömegkultúrának**, mint fogalomnak, illetve mint jelenségnek elméleti leírása. A „tömegkultúra” a legtöbb szakirodalomban – valamint egyre inkább a hétköznapi szóhasználatban is – negatív értelemben, a **magaskultúrával** szembeállítva jelenik meg. Ennek a pejoratív jelentéstartalomnak az egyensúlyozásra használja Gans (2003) a „népszerű kultúra” kifejezést, melynek „nagy része a média kínálatában jelenik meg”. A szerző maga is megfogalmazza a tömegkultúra kritikáját, azonban – ahol lehet – igyekszik a népszerű kultúra védelmére kelni. A tömegkultúra kritikáját négy pontban összegzi:

1. „A népszerű kultúra alkotásai negatív jellegűek; Mert kizárólag a fizető közönség kedvéért tömegtermeléssel állítják elő haszonra törekvő vállalkozók” (Gans 2003: 121).

A tömegkultúra legfőbb jellemzői tehát: (1) a tömegtermelés által kialakult szabványosítás és ezzel az egyediség megszűnése; valamint (2) az alkotás legfőbb célja a haszon, így az alkotók és az alkotások között verseny alakul ki. (Ez Gans szerint a magaskultúrára is jellemző.)

2. „A népszerű kultúra negatív hatást gyakorol a tömegkultúrára;

Mert kölcsönzéseiével lealacsonyítja a magaskultúrát, és magához csábít sokakat, akik különben magaskultúrát alkothatnának” (Gans 2003: 121).

A magas- és a tömegkultúra termékei közötti kölcsönhatás felerősíti a következő ellentétből származó problémákat: míg a népszerű kultúra nagy nyereséget biztosít, addig a magaskultúra ugyan magas presztízt, de alacsony jövedelmezést jelent, amit talán egy méltányosabb adózási rendszerrel lehetne csökkenteni (Gans, 2003: 127-128).

3. *„A népszerű kultúra negatív hatást gyakorol közönségére;*

Mert tartalmainak fogyasztása jó esetben talmi kielégülést, rossz esetben érzelmi károsodást okoz a közönségnek” (Gans, 2003: 121).

Az egyén – tömegkultúra általi – elszigetelése és a hamis valóság érzete leginkább a szegényebb rétegekre hat.

4. *„A népszerű kultúra negatív hatást gyakorol a társadalomra;*

Mert széles körű forgalmazása nemcsak a társadalom kulturális minőségét, illetve civilizációját rongyja le, de a totalitarizmust is elősegíti azzal, hogy passzív és diktatúrára törekvő demagógoknak a tömegek meggyőzését szolgáló technikáira különösen fogékony közönséget teremt” (Gans, 2003: 121).

Gans szerint ezek a vádak pontatlanok, éppen úgy, mint az előző három kritika állításai. Bizonyítékok birtokában jelentős különbségeket tapasztalhatunk a valóság és a között, amit a népszerű kultúra hatásairól gondolunk. A vélt romboló hatások tévesen felmérték, így annak ellenére, hogy a tömegmédia természetesen rendelkezik olyan esetlegesen destruktív jellemzőkkel, amelyeket megismerhettünk, fel kell rá hívni a figyelmet, hogy ezek véletlenül sem olyan erőteljes és eltorzított mértékben manifesztálódnak, ahogy azt egyesek állítják (Gans, 2003: 142).

1.2. Csoportkultúra kontra szubkultúra

A kultúra és a tömegkultúra fogalmainak tisztázása után jutunk el átfogó kutatási témánk kulcsfogalmához, a **csoportkultúra** és a **szubkultúra** definíciójához. Előtte azonban tisztázni kell, mit értünk csoport alatt. A **csoport** nem pusztán az egyének összessége. Csoportnak nevezük az egyének olyan együtteseit, amelyeket bizonyos közös ismérvek jellemeznek, kötnek össze. Minden csoportnak vannak tehát jellegzetes jegyei. Ilyen lehet a rendszeres közös tevékenység,

a célok hasonlósága, az értékrendek közössége, az életforma, az ízlés, a csoporthoz tartozás látható kifejezése stb. Az öltözködés például kifejezheti az ízlést, a gondolkodásmódot, az életformát, a társadalmi státuszt vagy akár a normakövetés mértékét is. Mindezekre természetesen napjainkban hatással van a tömegkommunikáció is (Szapu 2002). Megkülönböztetünk informális és formális csoportokat. Az előbbiek spontán jönnek létre, és olyan létszámúak, hogy minden tag számára adott a szemtől szembeni kapcsolat lehetősége a többiekkel. A formális csoportokat meghatározott szervezeti szabályok szerint írhatjuk le. Ezek olyan társadalmi nagycsoportok, amelyek tagjai nem feltétlenül vannak egymással kapcsolatban. Az egyetemisták például ilyen társadalmi nagycsoportot alkotnak.

Az emberek társas interakcióik és rendszeres együttes cselekvéseik során szerveződnek csoportokba. A fiatal felnőttek számára egyre többet jelent a kortársaikkal való kommunikáció, a mások értékelése, ítélete. Egyre jobban meghatározza szemléletünket a közösség normarendszere. Egy csoport kialakulásának meghatározó tényezője lehet ezáltal a csoporttagok térbeli közelsége, a találkozások gyakorisága, a közös sors vagy érdek is. Egy csoport tagjai általában a közösség szintjén tervezik tevékenységeiket, de különböző közösségek között is alakulhat ki kapcsolat, viszont akár el is szigetelődhetnek egymástól.

Tevékenységeink jelentős részét minden életkorban csoportosan végezzük. Már óvodás korunktól kezdve tartozunk valamilyen kortárscsoporthoz, és ez a későbbiek során is így van. A különböző iskolai szakkörök, szabadidős tevékenységek vagy barátaink, ismerőseink, illetve később munkatársaink révén is különböző csoportokhoz tartozunk. A csoport az emberek kapcsolatának, egyesülésének legáltalánosabb formája, közvetítő szférája az egyén és a társadalom közötti kölcsönhatásnak, és egyéni magatartásunk meghatározásának is releváns alkotóeleme. Formálódni ugyanis leginkább közvetett módon, a csoporton, a közösségen keresztül lehet (Kalmár-Lendvainé 1975).

Szapu Magda (2002) a kultúrák egyenrangúságát hangsúlyozza – erre alapozza **csoportkultúra**-elméletét: *„A fiatalok elkülönülő csoportjainak kultúráit – szemben a társadalomtudományokban meghonosodott szubkultúrával – mi olyan egymás mellett élő, azonos időkeretben létező és azonos értékű*

kultúrákként értelmezzük, amelyek együttesen alkotják az ifjúsági kultúrát.” A definícióból következik, hogy az ifjúság körében számos csoportkultúra létezhet egymás mellett. Egyesek szemben állnak a főárammal és egymással – ezek az úgynevezett ellenkultúrák –, és vannak, amelyek között szinte már elmosódott a határ. Így egy egyén akár több csoportba is tartozhat. Általában azonban ezek nem egyenlő mértékű hatást fejtenek ki az egyénre, aminek hosszú távon az lehet a következménye, hogy az egyén csoporttagságai és kötődései változhatnak: egyesek meggyengülhetnek vagy meg is szűnhetnek, miközben mások megerősödnek. Ez a jelenség azonban erősen függ a befolyást gyakorló csoportok működésétől, az együttes cselekvést szabályozó normarendszerének koherenciájától és erejétől.

A **szubkultúra** fogalmát Albert K. Cohen (1969) vezette be a szociológiába, valamint megálapította ezek kialakulásának és működésének kritériumait is. Szerinte a szubkultúrák közös normák és eszközök alapján jönnek létre. Kialakulásukhoz szükséges egy, a régítől eltérő gondolkodásmód, viselkedés és cselekvés többek által való támogatása, mely szemben állhat (1) a mainstream kultúrával vagy (2) más szubkultúrákkal. Az egyénnek igényei kielégítése céljából szüksége van a csoportra. A tagok egyéni érdekeinek összességéből jönnek létre a csoportérdekek, melyek védelmét szolgálják a normák. A csoportnormákhoz minden csoporttag alkalmazkodik (még akkor is, ha ahhoz nem minden esetben fűződik személyes érdeke, hiszen fél a kirekesztés szankciójától). Az azonos értékrendek így kölcsönös és folyamatos megerősítést nyernek. A csoport mindezek által elősegíti az egyén társadalmi integrációját.

A szubkultúra R. L. Taylor (1994) szerint egy olyan csoport megkülönböztető normáira, értékeire, hiedelmeire és életstílusára utal, amely elhatárolódott más csoportoktól, s attól a nagyobb kulturális és normatív rendszertől, amelynek a része. Andorka a következőképpen definiálja: „*egy nagy társadalmon belül élő kisebb társadalmi csoport kultúrája, mely eltér a többség kultúrájától*” (Andorka 2006: 763). A legegyszerűbb esetek a különböző anyanyelvű, különféle etnikumokhoz tartozó, különböző vallású csoportok szubkultúrái. A modern társadalmakban még más elválasztó vonalak (életkor, nemek, tevékenységek) mentén is elkülönülnek szubkultúrák.

1.3. Speciális csoportkultúrák

Kialakult manapság egy kifejezés, amelyet a szubkultúra (illetve leginkább az ifjúsági szubkultúra) szinonimájaként szoktak használni. Ez a klubkultúra. Ezt azért nem tűnik feltétlenül jónak, mert nagyon leszűkíti azokat a helyszíneket, ahol a fiatalok találkoznak. Gondoljunk csak az olyan új ifjúsági csoportokra, mint például az emósok, akik fő kommunikációs eszközként valamilyen gyors üzenetváltási szoftvert használnak (pl. msn, skype), gyülekezőhelyeik pedig plázák vagy terek, játszóterek. A klubkultúrák ráadásul elsősorban a zenei ízlés mentén szerveződtek, míg mi úgy gondoljuk, hogy az egyetemen a zenei ízlés mellett más szempontok markánsabban határozzák meg a csoportok, közösségek kialakulását.

Egy másik speciális csoportkultúra, a rajongói kultúra sokáig kívül esett a szubkultúra-kutatók érdeklődési köréből. Kacsuk (2005) szerint az azért van így, mert ez elsősorban a lányokra jellemző, akiket kevésbé engedtek a szülők „bandázni”. A rajongói kultúra csak a „rajongáshoz” kötött csoportokat és irányzatokat veszi számba. A kutatók elsősorban a popkultúra szempontjából vizsgálták a rajongói kultúrát, így a rejtettebb csoportok kimaradtak a vizsgálatokból. Az ilyen típusú csoportkultúra megfigyelése tehát eléggé sajátos.

2. Egyetemista kultúra, egyetemista csoportkultúrák

Az **ifjúsági kultúra** a legmegfelelőbb kategória a kutatási témánk szempontjából – de csak akkor, ha csupán egyetemistákat szeretnénk megfigyelni. Andorka a következőképpen definiálja: „*olyan zenei, öltözködésbeli, viselkedési és fogyasztási szokásokkal bíró csoportok, melyek különböznek egymástól, ezáltal külön csoportokat hoznak létre a társadalmon belül*”. (Andorka, 2006). Ebben az esetben felmerülhet, hogy ki számít fiatalnak, vagyis egy ifjúsági csoport tagjának, van-e valamilyen korhatár, amin túl már valaki nem részese az ifjúsági kultúrának. Ezen a ponton válik fontossá tisztázni az „*egyetemista*” fogalmát, még akkor is, ha ez mindenki számára ismert és egyértelműnek tűnik. Az általunk elkészített esettanulmányokban nem az összes egyetemistára vonatkozóan kívántunk következtetéseket levonni, csupán a *nappali tagozaton tanulók* néhány csoportjáról. Fontos a különbségtétel, mert a kép-

zés módja a hallgató életmódját és időbeosztását alapvetően meghatározza. Így egyetérthetünk Szapu Magda (2002) következő megállapításával: „Az ifjúsági kultúra az a szubkultúra, melyen átszövődnek az ifjúság társadalmi helyzetét befolyásoló tényezők.”

Az ifjúsági kultúra legjellemzőbb jegyei az életmódban, a kapcsolatokban, a kulturális fogyasztásban és a társas tevékenységekben nyilvánulnak meg: a zenében és az öltözködésben, különböző divatok és ízlési áramlatok formájában, a kapcsolatok terén a baráti és a kortárscsoporti kapcsolatok fontosabbá válásában a családi kapcsolatokkal szemben, a szabadidő-tevékenységekben, az ízlésben, a felnőtt értékekkel szembeni különállásban és az életstílus individuális megtapasztalásában. Különbségek figyelhetők meg nemi és etnikai, valamint osztályhovatartozás és iskolázottság szerint, illetve a kulturális stílusok mentén. A sokszínű ifjúsági kultúra a modern társadalmakban összekapcsolódik a tömegkommunikáció meghatározó szerepével és növekvő befolyásával. Ez új piacot hozott létre a kulturális termékekben, elsődlegesen az ifjúságot célozva meg.

Az egyetemisták közös létformája által létrejövő ifjúsági kultúrát tekintjük az **egyetemista kultúrának**. Az egyetemi tevékenységekhez való viszony, az egyetem által szervezett kulturális és más rendezvényeken való részvétel és az egyetemen kívüli programokban való részvétel kereteit az egyetemisták közötti csoportviszonyok alkotják. Ezek a tevékenységi szintek jelentősen befolyásolják az egyetemista kultúrát. Az egyetemista kultúra a különböző cso-

portviszonyokban, a tevékenységek rendszerében formálódik.

Terepmunkánk során a különböző szempontok szerint szerveződő csoportok résztvevő megfigyelésével, tapasztalataink feldolgozásával, illetve a tagokkal készített interjúk segítségével kívántuk minél teljesebb képet kapni a debreceni egyetemisták csoportkulturáinak sokszínűségéről. Abból a szempontból lehet érdekes kutatásunk, hogy egy gyorsan változó egyetemista kultúra sajátos metszetét próbáljuk bemutatni, úgy, ahogy ezt 2009 tavaszán láttuk. Kutatásunk jelentőségét egyrészt abban látjuk, hogy olyan közegben folytattuk vizsgálódásainkat, amelyet belülről ismerünk. Másrészt azért lehet érdekes a debreceni egyetemisták csoportvilágának szociológiai és antropológiai módszerekkel történt bemutatása, mert egyetemünkön a hallgatók döntő többségének nem Debrecenben van az állandó lakása. A többség családjától távol él, és ezért különösen nagy jelentőségük van a csoporthatásoknak.

Elsősorban az egyetemi főtevékenységen (tanulás, előadásokon és szemináriumokon való részvétel, dolgozatok írása, vizsgákra való készülődés, diplomamunka készítése), illetve a szakmai szocializációval szorosan összefüggő tevékenységeken kívüli egyetemi életre koncentráltunk. Fő vizsgálati területeink a következők voltak: *kulturális fogyasztás, szórakozási szokások, vallás, a pénzhez és a hatalomhoz való viszony*. A következő fejezetek az előbbi szempontok szerint foglalják össze a különböző témákban készített vizsgálódások eredményeit.